

Myyteistäriisuminen ja kristologian selittämisen umpikuja

– näkökulma Aejmelaeuksen kirjaan *Kristinuskon synty*

Timo Eskola

Suomalaisessa teologiassa elää joukko pinttyneitä saksalaisen eksegetiikan virheitä, jotka tarkasti otettuna tekevät teologian mahdottomaksi. Tietoisuus näistä ongelmista on kuitenkin vähäistä ja tutkijat itse eivät yleensä tunnista niitä, vaikka toistavat vanhoja ajatuksia melko automaattisesti. Käytännön esimerkkinä käytetään seuraavassa Lars Aejmelaeuksen kirjaa *Kristinuskon synty*, vaikka muitakin tapauksia löytyisi suomalaisesta eksegetiikasta runsaasti. Aejmelaeuksen tenttikirja on keskeinen esimerkki, koska kaikki teologikurssit tutustuvat siihen yliopistolla.

Arvion kohteena on etenkin kristologian selittäminen. Sen osalta Aejmelaeuksen ensimmäisenä lähtökohtana on ajatus varhaisesta kulttuurievoluutiosta: alkukirkon teologian oletetaan kehittyneen kaavamaisesti ensin arameankielisestä alkuseurakunnasta hellenistijuutalaisten käännynnäisten kristilliseen seurakuntaan kreikankielisellä alueella diasporassa. Tämän puolestaan uskotaan kehittyneen ja organisoituneen varsinaiseksi kirkoksi Rooman ympärille.

Aejmelaeuksen kirjassa tämä kehityskaari on kaiken päättelyn lähtökohta. Aejmelaeus esittää, että varsinainen alkuseurakunta oli luonteeltaan juutalainen. Siellä noudatettiin juutalaisia tapoja ja uskottiin Jumalaan monoteistisellä tavalla. Jeesusta ei pidetty jumalallisena olentona. Aejmelaeus kyllä katsoo, että historiassa elänyt Jeesus oli alkuseurakunnalle jonkinlainen messiaaninen hahmo (kirja on tältä osin perin epäselvä) ja sovituksen tuoja. Mitään jumalallista tähän ei kuitenkaan liittynyt.

”Kun Palestiinan alkuseurakunta oli mieltänyt arvonimen ‘Jumalan Poika’ messiaanisen kuningasideologian ja ensi sijassa Jeesukselle annetun tehtävän näkökulmasta, kreikkalais-hellenistisessä kulttuuripiirissä oli taipumusta ymmärtää se Jeesuksen metafyyisistä olemusta kuvaavana terminä.” (s. 276-277)

Korkea kristologia ja sakramentaalisuus tulivat Aejmelaeuksen mukaan teologiaan vasta kreikkalaisen filosofian ja uskonnollisuuden vaikutuksesta hellenistijuutalaisen taustan omanneessa kristillisessä seurakunnassa ”lähetysmailla”.

Kulttuurievoluution kaavan ongelmia

Kirjassaan Aejmelaeus toistaa itse asiassa vanhan baurilaisen kehitysmallin opin kehittymisestä (F.C. Baur, 1800-luvun alusta). Se on saanut aikanaan innoituksensa Hegelin dialektisesta historiantulkinnasta. Tämä tulkinta ei ole mitenkään teologinen eikä sillä ole muualla tutkimuksessa nähty pysyvää arvoa. Aejmelaeus kuitenkin käyttää sitä kirjansa suuren hahmotelman apuna, ja toistaa näin Göttingenin 1900-luvun eksegetiikan heikoimpia puolia. Kaavan mukaan erilaiset kristinuskon piirit seurasivat toisiaan ajallisesti, ja Palestiinan juutalaiskristillisen seurakunnan ja Rooman hellenistisen pakanakristillisen seurakunnan välillä nähdään dramaattinen ero.

ARAMEANK		HELLENISTINEN		PAKANKRISTILL
-----	+	-----	+	-----
teesi		antiteesi		synteesi

Kaavio on nykyisen tutkimuksen näkökulmasta hyödytön monesta syystä. Tutkimus on kauan sitten osoittanut, että edes ns. Toisen temppelin ajan juutalaisuudessa näkemuserot eivät ole alueellisia, vaan uskonnollisia. Valtajuutalaisuudella oli melko yhtenäinen, viisausteologian ohjaama näkemys, vaikka saddukeukset ja fariseukset olivatkin eri linjoilla (M. Hengel, *Judaism and Hellenism*). Kieli ei ole ideologia eikä oppi. Hellenismi vaikutti kaikkialla, myös Jerusalemissa, ja diasporassa luettiin hepreankielisiä kirjoituksia.

Aejmelaeus perustelee ajatustaan myös sillä, että "fanaattisia" juutalaisia ryhmiä olisi ollut nimenomaan hellenistisessä juutalaisuudessa. Kuitenkin juutalaisuudessa oli nimenomaan Israelin alueella paljon tuollaisia ryhmiä, kuten Qumranin jäsenet ja muut essealaiset, tai monet apokalyptiset ryhmät. Sen sijaan on vaikea löytää esimerkkiä erityisen hellenistisestä fanaattisesta ryhmästä tai tekstistä. Aejmelaeus on tässä siis väärässä. Edes Paavalia koskeva argumentti ei pidä paikkaansa. Tarsossa syntynyt Paavali on nuoruudestaan lähtien Jerusalemissa, puhuu arameaa, ja siellä myös koulutuksen kirjanoppineeksi fariseusten liikkeessä. Paavali on perinteinen Vanhan testamentin asiantuntija, ei hurmahenkinen hellenisti.

Myyteistäriisuminen

Bultmannin panos on Aejmelaeuksen kirjassa yllättävän suuri. Hän käyttää etenkin myyteistäriisumisen ajatusta, vähintäänkin tulkinnan metodina, mutta myös uskomusten purkajana. Se on sinänsä johdonmukaista, koska edellä esitelty kaava johtaa väistämättä jonkinlaiseen välienselvittelyyn myyttien kanssa.

Myyteistä riisuminen koskee ennen kaikkea käsitystä historiassa eläneestä Jeesuksesta. Tältä osin Aejmelaeuksen kirja on minimalistinen. Bultmannin tavoin hänkään ei tiedä Jeesuksesta juuri mitään, paitsi ehkä että tämä oli tavallinen juutalainen mies jolla oli psyykkisen manipuloinnin kyky ja suurehkot kuvitelmat tehtävästään. Teologisesti tämä kalpea ja mitäänsanomaton Jeesus ei todellakaan ole vielä Uuden testamentin teologian sisällä, kuten Bultmann ehdotteli: "usko ei perustukaan historiallisen Jeesuksen sanomaan tai toimintaan, jotka kuuluivat vielä juutalaisuuteen ja muodostivat pelkän taustan varsinaiselle kristilliselle teologialle" (s 104). Vaikka Aejmelaeus tämän jälkeen väittää, että Jeesuksen messiaanisisä kutsumustietoisuudessa olisi "selvä yhtymäkohta" (s. 119) pääsiäisen jälkeisen seurakunnan opetukseen, lukijalle ei käy selväksi, mikä se voisi olla. Ehkä Aejmelaeus itse ajautuu pieneen itsekritiikkiin todetessaan, että "pelkän rakkauden ja armon saarnaajasta tai viisauden opettajasta ei tule Messiasta ristiinnaulitsemisen eikä ylösnousemuksen jälkeen".

Aejmelaeuksen myyteistä keskeisin on neitseestäsyntyminen. Monien aikaisempien kirjoitustensa tapaan hän käyttää kirjassa paljon aikaa selittääkseen, että kuvauksella on pelkästään hengellinen merkitys. "Ihmiset, jotka Jeesuksen ylösnousemuksen valossa vakuutuivat hänen ainutlaatuisuudestaan, näkivät uskon silmillä myös hänen syntymänsä salaisuuksiin." Siksi tämän päivän usko tulkitsee kertomusta myyteistä riisumisen avulla: "näin syntynyt kertomus ei ole historiallista kuvausta, vaan legenda" (s. 162).

Kulttuurirevoluution kaava ohjaa Aejmelaeuksen käsitystä myyttien ja legendojen synnystä. Hän pitää niitä myöhäisinä, ja niitä on innoittanut hellenististen mysteeriuskontojen esimerkki. Metafyysinen spekulatio on pakanauskontojen kontribuutio juutalaisperäisessä kristinuskon perinteessä. Usko itsessään ei Aejmelaeuksen mielestä kuitenkaan turhennu myyteistä

riisumiseen. Bultmannin tapaan hän keskittyy ”uskon Kristukseen”. Koska aito usko on historiatonta, sitä eivät tutkimuksen yksityiskohdat horjuta. Tästä vakaumuksesta seuraa kuitenkin sisältöä koskeva ongelma, johon paneudutaan alempana.

Uskonnonhistoriallisesta mallista

Enhä merkittävin teologinen ongelma tällä kohden on siinä, että Aejmelaeus soveltaa edellä mainittuja käsityksiä kristologian ja soteriologian kehitykseen. Hän on omaksunut kulttuurirevoluution kaavaan usein liittyvän uskonnonhistoriallisen selityksen. Hän seuraa 1800-luvun tutkijoita, jotka olivat vakuuttuneita siitä, että kaikki metafyyminen, sakramentaalinen ja mystinen teologiassa on peräisin pakanauskonnoista kreikkalaisen kulttuurin alueella.

Palestiinan alkuseurakunnan matala kristologia muotoutui Aejmelaeuksen mukaan juutalaisuuden ehdoilla: ”kaikki toteutui aluksi yksijumalaisuutta tiukasti painottavan juutalaisuuden sydämessä” (s. 276). Tämän vaiheen kristologia oli hänen mukaansa adoptiaanista: ”Jeesus ikään kuin adoptoidaan ’Jumalan Pojaksi’ Johanneksen kasteen yhteydessä”, tai ylösnousemuksessa (tulkinna riippuen; Aejmelaeus soveltaa yhtä aikaa molempia, ks. s. 278). Vastaavasti Jeesuksen ”metafyymistä olemusta” koskevat pohdinnat tulevat hänen mukaansa hellenistisestä maailmasta, kuten yllä todettiin. Matteuksen ja Luukkaan joulukertomusissa ollaan puolitiessä: Jeesus on ”syntymästään saakka olennoiltaan ikään kuin puoliksi Jumala ja puoliksi ihminen” (s. 277).

Miten kristologia siis syntyi? Mihin teologi voi Aejmelaeuksen mukaan luottaa? Jeesuksen jumalallistumisen teologia jää kirjassa arvoitukseksi. Aejmelaeuksen keskeisten väitteiden mukaan Jeesuksen jumalallistamisen pitäisi olla Jeesuksen omaa identiteettiä ja historiallista todellisuutta *vastaan* tehty sekä ensimmäisten apostolien opetusta vääristelevä kuvitelma suurmiehen yliluonnollisesta luonteesta. Jos sille voidaan antaa jokin syntypaikka (mitä Aejmelaeus ei tosin tee), se sijoittuisi ilmeisesti Boussetin ja Bultmannin hengessä pakanallisten mysteeriuskontojen vaikutusalueelle.

Aejmelaeus itse yrittää säilyttää hurskaan salaisuuden. Paavaliin viitaten hän ajattelee Jeesuksen arvon olevan jollain tavalla suuremman, kuin mitä hän tiedemiehenä on ensin analysoinut: ”hän oli rikas mutta tuli köyhäksi teidän vuoksenne, jotta te rikastuisitte hänen köydydestään” (2. Kor. 8:9). Tässä vaiheessa (s. 163) Aejmelaeus on hylännyt tieteellisyyden ja eksynyt hengellisten fraasien viidakkoon. Hän ei enää väitä, että Jeesus olisi ollut tavallinen Galilean juutalainen, jonka isä oli Joosef. Hän ei esitä, että alkuperäinen Jeesuksen uskonto olisi ollut monoteistista juutalaisuutta. Hän ei oleta adoptianismin tapaan, että Jeesus olisi korotettu taivaaseen vain arvokkana ihmisenä – siitä huolimatta, että kaikki nämä aiheet esiintyvät hänen kirjassaan.

Näin tapahtuu bultmannilainen ”uskon hyppy”. Historiasta irroitettuna Aejmelaeuksen Jeesus on yhtäkkiä jumalallinen olento, joka taivaan ”rikkaudesta” alentuu köyhäksi maan päälle. Hän tulee tehtävän suorittajana, jotta maailma voisi hänen (sovitustyönsä? viisaan opetuksensa? ylösnousemuksensa?) kautta rikastua. Historian Jeesus ja uskon Kristus ovat Aejmelaeukselle kaksi eri hahmoa, jotka eivät kohtaa.

Kaksi vaihtoehtoa: umpikuja tai merkityksen katoaminen

Aejmelaeus ei kirjassaan tunnista näihin edellä mainittuihin tekijöihin liittyvää teoreettista ongelmaa. Se on helposti ilmaistu: jos metafyyminen teologia syntyy vasta mysteeriuskonnon vaikutuksesta, ja siihen on pakko kohdistaa myyteistäriisuminen, ei teologiaa pääse syntymään lainkaan. Mitä tämä tarkoittaa käytännössä?

(a) Aejmelaeus esittää, että metafyyiset ajatukset ja korkea kristologia ovat syntyneet vasta mysteeriuskontojen vaikutuksesta. Ne ovat vieraita sekä Jeesuksen opetukselle, että alkuseurakunnan ”adoptiaaniselle” matalalle kristologialle, jonka hän niin ikään olettaa.

(b) Bultmannia seuraten Aejmelaeus esittää edelleen, että ”aidon teologian” etsinnässä tuollaisiin mysteerinomaisiin piirteisiin tulee kohdistaa myyteistäriisuminen. Korkea kristologia on siten purettava teologiasta, jos halutaan löytää kristinuskon synnyn perimmäiset totuudet.

(c) Tällöin jäljellä on vain kaksi vaihtoehtoa. Ensimmäinen on edellisen kohdan jatke: teologiaa sanan varsinaisessa merkityksessä (kristologia, soteriologia, eskatologia) ei voi syntyä, koska jokainen metafyyminen lause on riisuttava myyteistä. Metafyyisillä lauseilla ei ole totuusarvoa (ja miksi olisikaan, koska ne ovat peräisin kreikkalaisista mysteeriuskonnoista). Toinen vaihtoehto olisi seurata suuremmin Bultmannia itseään. Bultmann nimittäin tunnistaa ongelman ja ratkaisee sen Uuden testamentin teologian kirjassaan seuraavasti. Uskonnollista kokemusta ei voi koskaan pukea sanoiksi niin, että tuloksena olisi ”tosia” lauseita. Joka kerran, kun kokemuksen pukee sanoiksi, ihmiset tulevat ilmaisseeksi sen metafyyisellä myytin kielellä. Tämän takia Bultmann katsoi, että kirkolla *ei ole ainuttakaan* pätevää teologista oppilauseita, eikä niitä voi olla edes periaatteessa. On pelkkä kokemus (juuri tähän liittyy alun perin käsite keerygma: sillä ei ole sanallista sisältöä).

Nämä kaksi vaihtoehtoa ovat siis Aejmelaeuksen valitsemalla tiellä ainoat mahdolliset. Joko teologian tie katkeaa myyteistäriisumiseen, tai sitten teologian sisältö turhentuu ja oppilauseet katoavat. Tulkinta jää siten kiertämään hellenistisen metafysiikan ja myyteistäriisumisen välistä jatkuvaa kehää. Ensimmäisessä tapauksessa teologian tekeminen ajautuu umpikujaan, jälkimmäisessä taas merkitys katoaa oppilauseista.

Vaikutukset kirkon teologiaan

Jos baurilais-bultmannilaisen teorian merkitys jo teologian tekemiselle on hyvin ongelmallinen, se on sitä myös kirkon itseymmärrykselle. Siinä vaiheessa, kun lähtökohdat otetaan sellaisina, kuin ne on tieteen historiassa esitetty, lopputulos on karmaiseva. Väitteen mukaan (jonka siis Aejmelaeus toistaa kirjassaan) korkea kristologia, sakramentaalisuus ja koko perinteinen pelastusoppi on saatu kreikkalaisista mysteeriuskonnoista. Teologian ydinaiheilla ei enää uskota olevan mitään yhteyttä historiassa eläneeseen Jeesukseen eikä edes alkuseurakunnan ”juutalaisiin” apostoleihin. Kristinuskon on tämän tulkinnan mukaan vain eräs pakanauskonnollisuuden muoto.

Kun Aejmelaeus siis kirjoittaa kirjansa *Kristinuskon synty*, hän selittää kristinuskon osana pakanauskontoja. Näin hän toistaa 1800-luvun lopun uskonnonhistoriallisen koulukunnan teesit. Sen lisäksi hän määrittelee perin tarkasti tuon mysteerinomaisen kristinuskon suhteen ”alkuperäiseen” juutalaiskristilliseen Jeesus-liikkeeseen. Hellenistisellä maaperällä syntyneellä Kristus-uskolla ei ole juuri mitään tekemistä historiassa eläneen Jeesuksen kanssa. Kuten edellä

todettiin, Jeesuksen jumalallistaminen on tämän selityksen mukaan Jeesuksen omaa identiteettiä ja historiallista todellisuutta *vastaan* tehty johtopäätös. Lisäksi se on ensimmäisten apostolien opetusta vääristelevä kuvitelma suurmiehen yliluonnollisesta luonteesta.

Aejmelaeus itse ei näytä tunnistavan niitä vaikeuksia, joita hänen omaksumansa lähtökohdat tuovat hänen ajatteluunsa. Kuten edelläkin on mainittu, ja kirjasta käy tarkemmin ilmi, hän pyrkii kaikesta huolimatta rakentamaan perusteltua kristinuskon mallia. Aejmelaeus hyväksyy osan opeista, ja pyrkii löytämään tärkeimmät opit kirkon uskon perustaksi. Tätä työtä hän on tietysti tehnyt jo aiemmissa kirjoissaan (etenkin Ylösnousemus-trilogia). Aivan erityisellä tavalla Aejmelaeus nostaa ylösnousemuksen teologian ytimeen. Vaikka kristologia olisi adoptiaaninen ja neitseestäsyntymisoppi myöhäinen hellenistinen keksintö, usko ylösnousemukseen jää Aejmelaeuksen mukaan kaiken perustaksi.

Tämä on kuitenkin subjektiivinen valinta, jolle ei ole perusteita Aejmelaeuksen teoriassa, lähtökohdissa, eikä edes omassa kirjassa. Hänen olisi kenties ollut syytä lukea Bultmannia hieman tarkemmin. Samoilla lähtökohdilla päädytään nimittäin siihen, että kuvitelma taivaasta maan päällä matkailevasta vapahtajahahmosta on tyystin hellenistinen. Bultmannin mukaan on vain johdonmukaista, että tämä hahmo kertomuksen mukaan nousee kuoleman jälkeen takaisin taivaankannen takana olevaan kultakaupunkiin. Myytti on myytti. Jos se sellaiseksi määritellään. Mikään subjektiivinen valinta ei sitä enää muuta muuksi, jos lähtökohdat on valittu. Ainoa todellinen vaihtoehto olisi kyseenalaistaa koko baurilainen malli ja bultmannilainen myyteistäriisuminen – mutta sitä Aejmelaeus ei tee.

Kirjallaan Aejmelaeus on siten edistämässä Suomessa sellaista ajattelua, että korkea kristologia tai kristinuskon erityislaatuisuus eivät ole mielekkäitä ajatuksia eivätkä edes ”alkuperäisen” Jeesususkon piirteitä. Jos joku haluaa vielä uskoa Jeesuksen veriuuhriin ja mystiseen ylösnousemukseen, hän on tuon tulkinnan mukaan antiikkisten pakanauskomusten toistelija. Tavallisen kirkkokristityn ei kuitenkaan tarvitse Aejmelaeuksen mukaan uskoa sen paremmin vanhoja myyttejä kuin antiikin ”maailmankuvaa”. Hän on ilmeisesti vapaa valitsemaan mitä tahansa värejä uskonnollisen kirjon väripaletista. Joka tapauksessa on selvää, että tällaisen ajattelun mukaan Jeesuksen jumaluutta korostava kristillisyyden lähempänä pakanallisuutta, kuin juutalais-kristillistä perinnettä.